

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR PIESE SCULPTURALE ROMANE PROVINCIALE DIN JUDEȚUL SIBIU

ALEXANDRU GH. SONOC

sandysonoc@yahoo.com

Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

MIHAI CHIRIAC

cronistudentroman@yahoo.com

Liceul Teoretic „Stephan L. Roth” – Mediaș

BRIEF COMMENTS ON SOME ROMAN PROVINCIAL SCULPTURES FROM THE SIBIU COUNTY

ABSTRACT

During the field research and the study of some archaeological collections in Sibiu, undertaken in the years 2002-2009 by the Brukenthal National Museum of Sibiu and the Institute for Transylvanian Cultural Heritage in European Context of the “Nicolae Lupu” Faculty of History and Heritage of the “Lucian Blaga” University of Sibiu, various unpublished Roman provincial sculptures and epigraphic monuments were discovered or more intensively studied in terms of the information they convey. Their study contributes to a better understanding of the Roman life in Southern Transylvania. Some of these interesting artefacts are: a so-called (in the Romanian archaeological literature) “column bearing lion” (*leu stilofor*) of white-gray limestone, walled in the wall of the Evangelical (Lutheran) vicarage’s courtyard towards the national road in Apoldu de Sus / Großpold / Nagyapold (Sibiu county), a free standing funerary lion”, made of calcareous sandstone from the fortified church of Iacobeni / Jakobsdorf / Jakobfalva, or a provincial Roman statue made of limestone (Fig. 6 a-d) was discovered in 2005 in Valea Viilor / Wurmloch / Nagybaromlaka.

Keywords: roman sculpture, epigraphic monument, funerary lion, imperial portret, art history, archaeological researches, wall, marble.

În cursul cercetărilor de teren și a studiului unor colecții arheologice din județul Sibiu, întreprinse între anii 2002-2009 de către Muzeul Național Brukenthal din Sibiu și Institutul pentru Cercetarea și Valorificarea Patrimoniului Cultural

Transilvănean în Context European, de la Facultatea de Istorie și Patrimoniu "Nicolae Lupu" a Universității "Lucian Blaga" din Sibiu, au fost identificate diferite piese sculpturale și epigrafice romane provinciale inedite sau insuficient valorificate din punct de vedere al informațiilor pe care le transmit, al căror studiu contribuie la o mai bună cunoaștere a vieții romane din sudul Transilvaniei¹. Printre acestea se numără și un lot de 4 piese, pe care îl prezentăm cu acest prilej.

1. În poziție secundară, în zidul dinspre drumul național al curții parohiale evanghelice din Apoldu de Sus (jud. Sibiu, Fig. 1), care are rolul și de a preveni alunecarea versantului terasei pe care se găsește casa parohială, este zidit un leu stilofor din calcar alb-cenușiu, relativ bine păstrat. Lungimea sa totală este de 130 cm, dintre care 98 cm revin imaginii animalului, iar înălțimea maximă a piesei este de 63 cm, dintre care 25 cm reprezintă grosimea soclului semicilindric, iar 38 cm înălțimii animalului (Fig. 2). În condițiile actuale de păstrare a piesei, grosimea sa este dificil de precizat. Judecând după înălțimea soclului, egală cu raza semicilindrului, este de presupus că grosimea monumentului ar putea fi de cca. 50 cm.

Chiar deasupra piesei, aproximativ deasupra umărului leului, se găsește capătul unei țevi de evacuare a apei pluviale (Fig. 3), care atunci când se află în stare de funcționare poate afecta starea de conservare a monumentului roman prin corodarea sa de către fluxul de apă, dacă debitul este mai mare. Piesa, despre a cărei existență am fost informați de către colegii Adrian Georgescu și Claudiu Munteanu, a devenit vizibilă în anul 2006, prin îndepărtarea vegetației care o ascundea vederii trecătorilor, ceea ce și constituie una din explicațiile faptului că a rămas inedită.

Lucrarea este destul de bine proporționată, iar contururile detaliilor capului încă mai sunt vizibile în ciuda erodării pietrei, care a dus și la atenuarea reliefului detaliilor coamei și labelor. Coadă este lungă și șerpuită, cioplită de-a lungul soclului semicilindric al monumentului. În maxilarul superior al animalului, chiar în bot, s-a încercat cândva realizarea unei perforații, probabil în scopul introducerii unui tub, poate în vederea reutilizării piesei ca gargui. În prezent, fundul acestei

¹ Claudiu Munteanu, Alexandru Gh. Sonoc, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor (jud. Sibiu)*, în „Sargetia”, 31, Deva, 2003, pp. 259-264; Al. Gh. Sonoc, *Două monumente sculpturale romane de pe valea Sângătinului și câteva considerații privind contextul lor social și cultural*, în „OmSAL”, Hunedoara, 2004, pp. 133-179; Al. Gh. Sonoc, *Un relief dionysiac de pe Valea Târnavei Mari și câteva considerații cu privire la habitatul roman din această zonă*, în „Brukenthal”, 2/2, Sibiu, 2007, pp. 153-179; Al. Gh. Sonoc, C. Munteanu, *Monumentele romane zidite în biserica din Dârlos (jud. Sibiu)*, în „Brukenthal”, 1/1, 2006, pp. 113-139; Al. Gh. Sonoc, C. Munteanu, *Observații privind câteva monumente mithraice din sudul Transilvaniei*, în „Brukenthal”, 3/1, 2008, pp. 155-180.

orificiu este vopsit cu un pigment roșu-cărămiziu. Urme de pigment roșu, însă de o nuanță ceva mai închisă, probabil pe bază de oxid de fier, se găsesc în gura animalului, dar și la limita dintre soclu și corpul animalului, sub etichetele sale posterioare. Pe partea dreaptă a maxilarului superior al leului, aproape de baza botului, se găsesc urme de pigment negru, prezente însă și pe soclu, în partea de sub etichetele anterioare. Prezența acestor pete ne permite să presupunem că baza soclului semicilindric al monumentului era vopsită în negru, iar partea superioară a acestuia, pe care stă leul, în roșu, în vreme ce trupul leului pare a fi fost vopsit în negru, iar gura deschisă a acestuia în roșu. Aceste urme de policromie nu suprapun o suprafață originală, ci una deja erodată, ele aparțin policromiei secundare a monumentului, din perioada de după ce acesta a fost încastrat într-o zidărie, probabil aceea a vechii biserici din localitate sau a fortificației care o înconjură. Analizele efectuate pe probe de pigment în laboratorul de la Bundesdenkmalamt de la Viena au confirmat, de altfel, această presupunere.

Acest leu stilofor nu este menționat de J. F. von Neigebaur (1851)² și, din câte cunoaștem, nici în alte lucrări ulterioare care descriu monumentele sculpturale romane din Dacia³. De altfel, biserica evanghelică din Apoldu de Sus, aflată, în prezent, în curs de renovare, este o construcție modernă, de stil neoclasic, din cărămidă, ridicată pe locul vechii biserici romanice din secolul al XIII-lea, fortificată mai târziu, însă din fortificația demolată în anul 1867 se mai păstrează doar un segment al zidului de incintă și fundațiile turnului octogonal, prăbușit în 1881⁴. Casa parohială este, de asemenea, o construcție modernă, iar zidul din cărămidă în care este încastrat monumentul sculptural roman este și el construit din cărămidă, spre deosebire de zidul de incintă al vechii biserici fortificate, construit din piatră și cărămidă. De aceea, se poate presupune că monumentul sculptural roman provincial a fost încastrat în zid cândva la sfârșitul secolului al XIX-lea și chiar că este posibil ca el să fi fost recuperat din materialele rezultate în urma demolării bisericii romanice.

Leii stilofori, cum arată diferiți cercetători⁵, care reiau, de fapt, o observație a lui R. Münsterberg și J. Oehler⁶, erau folosiți pentru ornamentarea balustradelor

² J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums mit besonderem Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851.

³ R. Münsterberg, J. Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în „JÖAI”, 5 (1902), col. 93-136; Grigore Florescu, *I monumenti funerari romani della "Dacia Superior"*, în „EDR”, 4 (1926-1927), [1930], pp. 72-148.

⁴ Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul Arheologic al județului Sibiu*, Editura Economică, Sibiu, 2003, p. 40, nr. 14 (în continuare, *RepArSb*).

⁵ Dan Isac, Volker Wollmann, Ion Petru Albu, *Monumentele funerare reprezentând lei descoperite în județul Hunedoara*, în „Sargetia” 10, 1973, p. 143; Lucia Țeposu-Marinescu, *Despre edicula funerară în Dacia romană*, în „SCIVA”, 25/3, 1974, p. 419.

unor construcții funerare deschise, însă cel mai probabil, după părerea noastră, a părții superioare a zidurilor incintelor funerare (*loculi*), care puteau adăposti monumente de diferite tipuri (*aediculae*, pilaștri, altare funerare etc.). La Ulpia Traiana Sarmizegetusa a fost văzut, în 1901, un leu stilofor despre care se poate afirma că în Antichitate fusese plasat, probabil, chiar la colțul unui astfel de *loculus*, deoarece în zona omoplatului, în unghi drept față de semicoloana pe care acesta stă, pornește o altă semicoloană, cu un canal pe partea ei superioară⁷. S-a sugerat, de asemenea, că leii stilofori puteau constitui și elemente ale decorului acoperișului unor construcții funerare impunătoare⁸ sau coronamente ale unor pilaștri funerari, ca un exemplar de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, care în 1901 se găsea în grădina dirigintelui poștei de la Sarmizegetusa (jud. Hunedoara)⁹.

Din păcate, în actualul stadiu al cercetărilor, în Dacia nu se cunosc ruine care să poată fi atribuite unor astfel de construcții funerare de mari dimensiuni, mai impozante decât incintele funerare (*loculi*), pentru existența cărora există argumente mai sigure și mai numeroase. Oricum, este cert că, de fapt, rolul funcțional și chiar simbolic al "leilor funerari" este auxiliar, pentru că ei completează, de fapt, ca decor sculptural, monumentele funerare propriu-zise¹⁰, fie ele monumente monolitice (stele și altare funerare) sau compuse (*aediculae* de diferite tipuri sau pilaștri funerari), construcții funerare mai impunătoare (*mausolea*) sau ansambluri funerare (*loculi*); de aceea, nu împărtășim punctul de vedere comun, că, "*prin caracterul lor bine determinat și invariabilitatea acestor piese sculpturale ce atinge uneori banalul*", este justificată considerarea acestor monumente ca un tip aparte de monument funerar¹¹. Sunt, pur și simplu, *membra disiecta*, piese lucrate aparte. De aceea, leii de sine stătători și leii stilofori puteau fi vânduți ca atare și folosiți, după dorință, de către cumpărător, în diferite combinații, ca decor sculptural, iar în cazul coronamentelor, cum s-a remarcat, de altfel, însă fără a fructifica îndeajuns această constatare, aplicând-o și interpretării locului celorlalte tipuri de "lei funerari" în cadrul tipologiei monumentelor funerare din Dacia¹², acest mod de realizare își găsește justificarea în comoditatea execuției și a transportului.

Lei stilofori, reprezentați pe o semicoloană, de cele mai multe ori cu laba pe capul unui animal ucis și care au, de regulă, o coadă lungă și șerpuită, cioplită

⁶ R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134.

⁷ R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134sq.

⁸ Lucia Țeposu, Liviu Mărghită, *Monumente funerare de la Micia (Partea II)*, în „ActaMN”, 6 (1969), p. 163.

⁹ R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134.

¹⁰ D. Isac, V. Wollmann, I. P. Albu, *op. cit.*, p. 141.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 140sq.

de-a lungul semicoloanei sau încolăcită spiralic¹³, sunt cunoscuți la Ampelum¹⁴, la Abrud – *Biserica Sf. Andrei* (3 exemplare)¹⁵, la Potaissa (un exemplar dispărut¹⁶ și alte două la Muzeul de Istorie: unul, conservat mediocru¹⁷, cu analogii la Micia¹⁸, și altul, descoperit, se pare, în poziție secundară, pe versantul răsăritean al dealului Cetății¹⁹, cu analogii, ca manieră de execuție, cu un leu de sine stătător de la Ilișua²⁰), la Micia²¹, la Peștișu Mare²², la Densuș (2 exemplare, pe bolta absidei altarului bisericii)²³ și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, de unde sunt menționate mai multe exemplare: două la casa nr. 57 din această Sarmizegetusa (jud. Hunedoara)²⁴, două exemplare aflate în anul 1901 la "protopopol grecesc" (greco-catolic sau ortodox ?) de aici²⁵ și încă un exemplar care inițial stătea, se pare, pe colțul zidului unei incinte funerare²⁶. În colecția Muzeului Civilizației Dacice și Romane se mai păstrează 7 lei stilofori, cu loc de descoperire incert (Micia sau Ulpia Traiana Sarmizegetusa)²⁷; în raport cu leii funerari de sine stătători din colecția acestui muzeu²⁸, ei se caracterizează printr-o execuție mai slabă, mai ales un exemplar din

¹³ *Ibidem*, p. 143.

¹⁴ V. Wollmann, Romul Grecu, *Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul județului Alba*, în „Apulum”, 14, Alba Iulia, 1976, p. 109, nr. 7, fig. 9.

¹⁵ Vasile Moga, *Monumente sculpturale romane păstrate la Abrud*, în „Țara Moșilor”, 4, 1992, p. 14sq., fig. 2-3; cf. V. Wollmann, Ion T. Lipovan, *Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior - Ampelum (II)*, în „Potaissa”, 3, 1982, p. 100, fig. 9-10.

¹⁶ J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 215, nr. 193; V. Wollmann, *Monumente sculpturale romane de la Potaissa văzute de J. F. Neigebaur, Fodor A. și J. M. Ackner*, în „Potaissa”, 1, 1978, p. 44, nr. 11.

¹⁷ M. Jude, Constantin Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972, p. 17, nr. 26, pl. XIV/2; Maria Magdalena Jude, *Monumente funerare de la Potaissa*, în „ActaMN”, 9, 1972, p. 497, nr. 3, fig. 3.

¹⁸ Maria Magdalena Jude, *op. cit.*, p. 497; cf. Lucia Țeposu, L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 163, pl. III/2.

¹⁹ M. Jude, C. Pop, *op. cit.*, p. 17, nr. 28, pl. XV/2; Maria Magdalena Jude, *op. cit.*, p. 497, nr. 2, fig. 2.

²⁰ Maria Magdalena Jude, *op. cit.*, p. 497; Dumitru Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Apulum”, 4, 1961, p. 134, fig. 2.

²¹ Lucia Țeposu, L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 163, nr. 2, pl. III/2.

²² Ion Pătru Albu, *Noi monumente sculpturale în colecția muzeului din Deva*, în „Sargetia”, 8, 1971, p. 73sq., fig. 1-2. Este citat ca analogie, în privința atitudinii, pentru un leu de sine stătător de la Vințu de Jos (jud. Alba): Cristian I. Popa, Radu V. Totoianu, *Lei funerari păstrați în muzeul din Sebeș*, în „Sargetia”, 31, 2003, p. 218.

²³ V. Wollmann, *Monumente epigrafice și sculpturale romane din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Apulum”, 13, 1975, p. 219sq., nr. 18-19, fig. 20-21.

²⁴ D. Isac, *op. cit.*, p. 147, nr. 16-17, pl. V/16-17.

²⁵ R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ D. Isac, *op. cit.*, p. 147sq., nr. 18-24, pl. V/18-19 și VI/20-24.

²⁸ *Ibidem*, p. 146sq., nr. 10-15, pl. IV/10-13 și V/14-15.

secolul al III-lea, disproporționat, cu un aspect primitiv²⁹, trăsături specifice artei funerare romane provinciale de aici în această epocă.

Deși un leu stilofor se păstrează și în colecțiile Muzeului Național Brukenthal din Sibiu (nr. inv. 5.989), locul de descoperire al acestuia rămâne deocamdată necunoscut, deși faptul că piesa nu are număr de inventar vechi ne determină să credem că ar putea proveni din colecțiile fostului Muzeu al Asociațiunii pentru Cultura și Literatura Poporului Român din Transilvania (ASTRA) sau că a fost descoperit ori, mai puțin probabil, înregistrat abia după 1948, când Muzeul Brukenthal și Muzeul Asociațiunii au fost naționalizate și reorganizate prin unificarea colecțiilor acestora. Unii dintre lei funerari fragmentari păstrați la Muzeul Național Brukenthal ar putea să fi fost inițial tot lei stilofori, dar în prezent, datorită stării lor precare de conservare, tipul lor este mai greu de precizat, mai ales atunci când, din punctul de vedere al proporțiilor părții păstrate, s-ar putea presupune că ar putea reprezenta fragmente de coronamente cu lei adosați. De altfel, nici în cazul lor locul de descoperire nu este cunoscut, astfel că este posibil ca și ei să provină din colecțiile fostului Muzeu al Asociațiunii sau să fi fost descoperiți cândva după 1948.

Ca valoare artistică, leul stilofor de la Apoldu de Sus nu se distinge de majoritatea pieselor sculpturale romane provinciale din această categorie. În schimb, el este singurul cunoscut deocamdată ca aflându-se zidit într-o clădire de pe teritoriul județului Sibiu. Proveniența sa din împrejurimile localității amintite este foarte probabilă și indică existența aici a unei necropole cu incintă funerară (*loculus*) sau chiar a unei construcții funerare mai impunătoare. Datorită valorii sale documentare pentru istoria locală și chiar regională, păstrarea sa la Apoldu de Sus ar impune dislocarea din locul în care se găsește în prezent și reamplasarea sa protejată în alt loc din curtea bisericii ori într-un lapidariu sau, cel puțin, devierea traseului conductei de evacuare a apei pluviale.

2. În incinta bisericii fortificate din Iacobenii (jud. Sibiu), unde funcționează un centru pentru minori al Fundației "Casa Don Bosco", exista un leu funerar de sine stătător (Fig. 4 și 5), lucrat din gresie calcaroasă, aflat într-o stare de conservare precară, datorită coroziunii rocii sub efectul factorilor de mediu și pierderilor de material produse în urma desprinderii violente a aproape 50 % din masa piesei, accentuată apoi ca urmare a vandalizării sale prin "decorarea" muchiilor mai accentuate de pe partea dreaptă (mai bine păstrată) și ea cu vopsea de culoare albastru-turcoaz, aplicată sub formă de pete și pe pieptul și pe partea stângă a statuii, mai expusă coroziunii produse de factorii de mediu, ceea ce ne determină să credem că multă vreme ea a zăcut culcată pe partea dreaptă, probabil îngropată pe jumătate. Mai mult, într-unul din cele două orificii anume practicate în

²⁹ *Ibidem*, p. 147, nr. 18, pl. V/18.

acest scop, leului funerar i s-a adăugat (pe partea mai puternic corodată) și un ochi, dintr-o mărgea vopsită tot în albastru-turcoaz, la fel ca și spalierul pentru trandafiri și o poartă din lațuri. În cursului anului 2008, în contextul cercetărilor legate de acțiunile juridice întreprinse pentru diferite încălcări ale legilor referitoare la protecția patrimoniului cultural împotriva preotului care coordonează activitatea centrului de aici și căruia, printre alte intervenții care au dus la degradarea aspectului acestui monument de arhitectură ecleziastică medievală și a complexelor funerare din incinta sa, i se reproșau și cele asupra acestei piese sculpturale romane provinciale, care a fost sfărâmată și a dispărut, cum am putut afla din cercetări întreprinse la fața locului în luna aprilie 2009. Au rămas doar fotografiile realizate în anul 2007, care au servit și ca probe în dosarul deschis în această cauză, însă dimensiunile leului funerar rămân, din păcate, necunoscute. Din discuțiile purtate cu colegii Adrian Georgescu și Claudiu Munteanu, cărora le mulțumim și pe această cale pentru amabilele informații cu privire la piesele nr. 1-3, reiese însă că această piesă sculpturală era de dimensiunile obișnuite pentru această categorie de monumente.

Examinarea fotografiilor piesei arată că, în ciuda dispariției părții posterioare a statuii, pe partea dreaptă a fragmentului păstrat se mai puteau distinge încă, destul de clar, unele detalii anatomice (detaliile conturului botului, împărțirea în șuvițe a coamei, conturul părții superioare a membrului anterior, chiar unele linii ale crupei membrului posterior). Din punct de vedere al studiului urmelor tehnologice, se constată clar urme ale șpițului și, cel puțin în cazul coamei, chiar de sfredel. În măsura în care, pe baza fragmentului păstrat, se mai pot face unele constatări cu privire la aspectul general al monumentului, putem afirma că acesta poate fi considerat disproportionat, iar execuția sa artistică drept destul de primitivă, elemente care, în cazul leilor funerari, susțin o datare în secolul al III-lea³⁰.

Despre proveniența piesei nu există informații. În curtea bisericii fortificate ea se afla, desigur, în poziție secundară, adusă fiind de undeva din împrejurimi, la o dată mai greu de precizat, dar foarte probabil, pentru că nu este vorba despre un monument roman adus aici spre a fi refolosit ca material de construcție³¹, abia în cursul secolului al XIX-lea, când în mediul intelectualității rurale săsești se dezvoltă interesul pentru antichitățile romane și pentru cunoașterea trecutului Transilvaniei. De la Iacobeni singurul material arheologic roman cunoscut până în prezent este partea superioară a unei râșnițe (*metta*), ceea ce a făcut ca în punctul

³⁰ D. Isac, *op. cit.*, p. 147, nr. 18, pl. V/18.

³¹ Biserica de tip sală, construită în stil gotic, datează din secolul al XIV-lea, dar nu este clar dacă masivul turn din partea de vest a bisericii a fost adăugat în secolul al XV-lea sau dacă este un donjon mai vechi, căruia i-a fost adosată biserica (*RepArSb*, p. 117, nr. 4).

La Vie sau *La Sărătură*, aflat la 2 km sud-vest de sat să fie presupusă existența unei așezări rurale (*vicus*)³². Pe de altă parte, localitatea se află într-o zonă mărginașă, mai puțin cercetată, pe valea Hârtibaciului, în care deocamdată locuirea romană rurală pare mai puțin densă decât în alte regiuni³³. Tocmai de aceea, dispariția acestui leu funerar de sine stătător nu poate fi decât regretată, în ciuda stării sale precare de conservare.

3. Potrivit informațiilor culese de către colegul Claudiu Munteanu, un fragment dintr-o statuie romană provincială realizată din calcar a fost descoperit în anul 2005 la Valea Viilor (jud. Sibiu), în punctul denumit *La Dud*, din care până acum nu se cunosc alte materiale arheologice aparținând aceluiași mediu cultural.

Fragmentul, reprezentând capul unei persoane de sex feminin, este foarte deteriorat (Fig. 6-8). Lungimea piesei este de 360 mm, lățimea de 260 mm, iar grosimea de 162 mm în partea superioară și 97 mm în partea inferioară. Dimensiunea capului ne permite să apreciem înălțimea statuii persoanei reprezentate la cca. 1,50-1,60 m. În prezent, piesa se păstrează în colecția școlară din localitate, organizată de către doamna învățătoare Elena Jampa.

Capului îi lipsește partea corespunzătoare feței. La aceasta se adaugă alte două rupturi din partea dreaptă. Cu toate acestea, pe partea stângă este încă vizibil conturul oval al feței. Partea posterioară este mai bine păstrată, fiind încă vizibile detaliile ale coafurii – șuvițe, bucle și o podoabă de formă rombică ce atârână de un fir subțire, în care ar trebui să recunoaștem un pandantiv suspendat prin intermediul unui lăntișor fie de un ac de păr sau un ac de voal, fie de fileul de păr. Părul a fost aranjat în șuvițe înfășurate circular pe cap, fiind apoi prinse într-un coc care nu s-a păstrat. Pe margini, spre ceafă sunt vizibile bucle, dar nu se poate preciza dacă este vorba despre o meșă sau de păr natural. În ceea ce privește podoaba, la prima vedere s-ar crede că este vorba despre un cercel, dar deoarece acesta se află pe partea opusă feței și nu pe una dintre părțile laterale, este mai probabil să fie vorba de un ac de păr sau de o altă podoabă care decora o coafură mai complicată. Datorită stării de conservare precare a piesei, o datare a ei este dificilă, deoarece în epoca stăpânirii romane în Dacia coafuri feminine cu șuvițe înfășurate circular pe cap există și la sfârșitul domniei lui Traianus și în perioada de început a domniei lui Hadrianus, când modelul îl reprezintă coafura mai târzie a împărătesei Plotina, cât și mai târziu, în perioada dinastiei Severilor, sub influența coafurilor împărăteselor siriene, care sunt însă de un cu totul alt tip decât amintita coafură a împărătesei Plotina. În alte regiuni din Imperiul roman, podoabe de păr fixate pe creștet sau la ceafă au existat, de asemenea, în tot cursul acestei epoci, dar uneori ele se întâlnesc și în secolul I sau după părăsirea provinciilor dacice de către autoritățile romane.

³² *RepArSb*, p. 117, nr. 3; cf. Popa D. Popa, *Villae, vici, pagi*, p. 101, nr. 329.

³³ Dumitru Popa, *Așezările romane de pe Valea Hârtibaciului*, în „OmIG”, pp. 419-426.

Este posibil ca fragmentul de statuie, foarte probabil de caracter funerar, prezentat cu acest prilej, să provină, ca și fragmentul din peretele unei *aedicula* de la sfârșitul secolului al II-lea-începutul secolului al III-lea, recent publicat³⁴, dintr-o mică necropolă a unui *vicus* sau a unei *villa rustica*. Această piesă ar putea indica, prin urmare, existența aici a unui ansamblu funerar cu monumente sau chiar construcții mai costisitoare decât obișnuitele *aediculae* sau tipurile mai simple de stele funerare, fapt care, alături de descoperirile mai vechi de la Valea Viilor, subliniază o dată în plus bunăstarea coloniștilor romani stabiliți în zonă și gradul relativ ridicat al civilizației romane din această regiune a Daciei.

Pe teritoriul localității, descoperiri romane sunt semnalate în 3 puncte, ceea ce l-a determinat pe D. Popa să creadă că ar fi vorba de 2 sau chiar 3 așezări rurale³⁵. La intrarea dinspre Copșa Mică în localitate, înainte de grajdurile fostei C.A.P., deci în apropiere de locul în care a fost descoperit fragmentul de perete de *aedicula* amintit anterior, a existat o așezare cunoscută prin descoperiri de ceramică romană, predominant cenușie, reprezentată îndeosebi de oale, castroane, vase de provizii și capace, și de ceramică dacică (oale și cești) lucrată cu mâna, decorată cu brâuri alveolare, iar din grădinile sătenilor aflate în apropiere au mai fost culese, în afară de fragmente ceramice, bucăți de rășnițe, fusaiole și monede³⁶. Pe aceeași vale, dar în amonte de sat, se găsește o altă suprafață pe care apar fragmente ceramice romane provinciale, uneori, în urma ploilor abundente, transportate de apă și depuse în grădinile învecinate, astfel fiind adus și un cap feminin din teracotă, destul de artistic lucrat, cu diademă și coc, care a aparținut unei statuete de cca. 40 cm, lucrată din pastă fină, de culoare roșie-portocalie, care se crede că o reprezenta pe Venus sau pe Iuno³⁷. Un sondaj arheologic executat la aproximativ 2 km sud-vest de sat, pe partea dreaptă a drumului spre Motiș, unde cu prilejul unor lucrări de îmbunătățiri funciare au fost dislocate blocuri de piatră cioplită, a surprins un strat de cultură cu ceramică romană provincială³⁸; în acest punct nu se mai menționează însă descoperiri de materiale ceramice de factură dacică.

³⁴ C. Munteanu, Al. Gh. Sonoc, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor (jud. Sibiu)*, în „Sargetia”, 31, 2003, pp. 259-264.

³⁵ D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002, p. 211, nr. 708; cf. *RepArSb*, p. 239, nr. 4.

³⁶ D. Popa, *op. cit.*, p. 211, nr. 708.1; *RepArSb*, p. 239, nr. 4.

³⁷ *Ibidem*, nr. 708.2; *RepArSb*, p. 238, nr. 1d; cf. D. Popa, *Statueta de la Valea Viilor. Contribuție la cunoașterea vieții cultural-religioase din mediul rural al Daciei romane*, în vol. „Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane”, Cluj-Napoca, 1999, pp. 221-225.

³⁸ D. Popa, *op. cit.*, p. 211, nr. 708.3; *RepArSb*, p. 239, nr. 4.

4. În colecțiile Muzeului Municipal din Mediaș³⁹ se află un cap de bărbat, realizat din marmură alb-cenușie (Fig. 9-12). Este o lucrare de mici dimensiuni: lungimea de 9,2 cm, lățimea de 6,5 cm, lățimea la bază de 4,8 cm, lățimea părților laterale de 7,2 cm. Proveniența exactă a monumentului rămâne necunoscută. În ciuda unor pierderi de material destul de semnificative, starea de conservare a piesei poate fi considerată ca fiind relativ bună.

Fața personajului portretizat este ovală, dar totuși relativ lată, mai ales că văzut din profil capul are o formă aproape pătrată, ceea ce arată că a fost cioplit cu destul de puțină îndemânare dintr-un bloc paralelipipedic, apropiat ca dimensiuni de dimensiunile piesei, ceea ce conferă piesei o notă artizanală, în ciuda eforturilor meșterului de a reda unele trăsături individuale, specifice personajului, încât construcția anatomică ajunge să amintească mai curând de un exercițiu de modelare a unui portret prin aplicarea unui strat de lut pe un craniu. Ca urmare, figura personajului pare masivă, mai ales văzută din partea dreaptă, datorită ușoarei asimetrie a părții posterioare a capului, rezultată din intenția de a sugera o ușoară înclinare spre stânga a capului. Văzut de sus, capul are o formă ovală bine conturată, în ciuda unei mici pierderi de material prin desprinderea unui fragment din zona creștetului, mai pronunțată înspre partea anterioară. Pe alocuri, se mai păstrează urmele de sfredel, rămase din faza de degroșare din blocul de piatră, cu ocazia modelării. Părții posterioare a capului i s-a acordat mai puțină atenție, cum o arată tratarea sumară a cefei în raport cu reliefarea destul de pronunțată a zonei occipitale, de o formă aproape circulară. Deși evident că au rezultat din procesul de modelare al figurii, găurile de sfredel mult mai adânci din zona urechilor (3 la urechea stângă și 2 sau 3 la urechea dreaptă) par a fi servit fixării capetelor unei cununi din metal.

Personajul, care prezintă un început de calviție, are păr creț, tuns scurt, redat prin ciupituri de daltă. Pe frunte, în partea stângă, se disting riduri de expresie. Mustața și barba, redate prin ciupituri de daltă, sunt, de asemenea, tunse scurt. Sunt trăsături specifice artei romane începând cu mijlocul secolului al III-lea, bine reflectate și în portretele monetare ale împăraților-soldați. Cornișa sprâncenelor este foarte accentuată, încât orbitele par foarte adânci, astfel că ochii, cu pleoapele inferioare bine conturate, iar cele superioare mult îngroșate, par a fi de o mărime exagerată. Exoftalmia, specifică multor portrete încă din vremea lui Caracalla, este destul de accentuată. Privirea este orientată în sus, cum sugerează

³⁹ Prezentă piesă a fost publicată și în: Al. Gh. Sonoc, Mihai Chiriac, *Un cap de statuie imperială de la mijlocul secolului al III-lea p.Chr. din colecțiile Muzeului municipal din Mediaș (jud. Sibiu)*, în „Studia Archaeologica et Historica in honorem magistri Dorin Alicu”, editori: Viorica Rusu-Bolindeț, Tudor Sălăgean, Rada Varga, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, pp. 440-453.

poziția pupilei marcată printr-o ușoară perforare a irisului ochiului stâng, în vreme ce irisul ochiului drept prezintă o alveolare destul de accentuată. În ciuda erodării pe alocuri destul de accentuate, se poate afirma că pomeții obrazilor sunt, totuși, proeminenți. Urechile, cu lobul lipit de baza mandibulei, sunt bine proporționate, dar deficitar tratate din punct de vedere anatomic. Nasul este puternic deteriorat, ceea ce îngreunează mult identificarea personajului cu vreunul dintre împărații de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al III-lea. Canalul destul de accentuat dintre sprâncene, de la rădăcina nasului, conferă o anume notă de severitate portretului, la fel ca și obrații, puternic reliefați în zona dinspre baza nasului și clar delimitați de zona bărbiei. Partea inferioară a feței este mai puțin individualizată. Gura are buze subțiri strânse, însă partea mediană a buzei inferioare este mult aplecată spre exterior. Deși finisarea lucrării este deficitară, figura personajului, redat într-o rigiditate hieratică, reușește totuși să transmită o expresie de severitate, dar și o angoasă, generată de ambiție și de mărginirea sa intelectuală.

Suprafața inferioară a piesei, respectiv partea gâtului, nu prezintă obișnuitele urme ale unei desprinderi violente de trunchi, ci este, dimpotrivă, plată. În mijlocul ei a fost realizată o perforație circulară destul de adâncă, al cărei rost era de a asigura fixarea capului de trunchi prin intermediul unui știft din fier consolidat cu plumb sau cel puțin a unui știft din lemn (Fig. 12). Această particularitate este, deocamdată, extrem de rar întâlnită la statuile romane din Dacia.

Piesa, despre care credem că reprezintă portretul unui împărat roman, lucrat aparte, pentru a fi atașat pe corpul unei statui deja existente, probabil în locul capului unui împărat mai vechi, care a suferit *damnatio memoriae*, poate fi datată la mijlocul secolului al III-lea. Deși de o calitate artistică destul de scăzută, de nivel artizanal provincial, monumentul prezintă o deosebită importanță, atât datorită particularităților sale tehnice, cât și una cultural-istorică, deoarece contribuie la cunoașterea unor aspecte ale vieții romane din Dacia în perioada de instabilitate politică de la mijlocul secolului al III-lea.

Bibliografie

Ion Pătru ALBU, *Noi monumente sculpturale în colecția muzeului din Deva*, în „Sargetia”, 8, Deva, 1971, pp. 73-75.

Grigore FLORESCU, *I monumenti funerari romani della "Dacia Superior"*, în „EDR”, 4 (1926-1927), București, [1930], pp. 72-148.

Dan ISAC, Volker WOLLMANN, Ion Petru ALBU, *Monumentele funerare reprezentând lei descoperite în județul Hunedoara*, în „Sargetia”, 10, Deva, 1973, pp. 137-154.

Maria Magdalena JUDE, *Monumente funerare de la Potaissa*, în „ActaMN”, 9, Cluj, 1972, pp. 497-501.

Maria Magdalena JUDE, Constantin POP, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972.

Vasile MOGA, *Monumente sculpturale romane păstrate la Abrud*, în „Țara Moșilor”, 4, 1992, pp. 11-15.

R. MÜNSTERBERG, J. OEHLER, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în „JÖAF”, 5, 1902, col. 93-136.

Claudiu MUNTEANU, Alexandru Gh. SONOC, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor (jud. Sibiu)*, în „Sargetia”, 31, 2003, pp. 259-264.

J. F. NEIGEBEUR, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums mit besonderem Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851.

Cristian POPA, Radu V. TOTOIANU, *Lei funerari păstrați în muzeul din Sebeș*, în „Sargetia”, 31, 2003, pp. 215-229.

Dumitru POPA, *Așezările romane de pe Valea Hârtibaciului*, în „OmIG”, pp. 419-426.

IDEM, *Statueta de la Valea Viilor. Contribuție la cunoașterea vieții cultural-religioase din mediul rural al Daciei romane*, în vol. „Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane”, Cluj-Napoca, 1999, pp. 221-225.

IDEM, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002 (= *Bibliotheca Septemcastrensis*, 2).

Dumitru PROTASE, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Apulum”, 4, Alba Iulia, 1961, pp. 127-143.

Alexandru Gh. SONOC, *Două monumente sculpturale romane de pe valea Sângătinului și câteva considerații privind contextul lor social și cultural*, în „OmSAL”, pp. 133-179.

IDEM, *Un relief dionysiac de pe Valea Târnavei Mari și câteva considerații cu privire la habitatul roman din această zonă*, în „Brukenthal”, 2/2, 2007, pp. 153-179.

Alexandru Gh. SONOC, Claudiu MUNTEANU, *Monumentele romane zidite în biserică din Dârlos (jud. Sibiu)*, în „Brukenthal”, 1/1, 2006, pp. 113-139.

IDEM, *Observații privind câteva monumente mithraice din sudul Transilvaniei*, în „Brukenthal”, 3/1, 2008, pp. 155-180.

Alexandru Gh. SONOC, Mihai CHIRIAC, *Un cap de statuie imperială de la mijlocul secolului al III-lea din colecțiile Muzeului municipal din Mediaș (jud. Sibiu)*, în vol. „Studia Archaeologica et Historica in honorem magistri Dorin Alicu”, editori: Viorica Rusu-Bolindeț, Tudor Sălăgean, Rada Varga, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, pp. 440-453.

Lucia ȚEPOSU-MARINESCU, *Despre edicula funerară în Dacia romană*, în „SCIVA”, 25/3, 1974, pp. 417-425.

Lucia ȚEPOSU, Liviu MĂRGHITAN, *Monumente funerare de la Micia (Partea II)*, în „ActaMN”, 6, 1969, pp. 159-165.

Volker WOLLMANN, *Monumente epigrafice și sculpturale romane din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Apulum”, 13, 1975, pp. 199-225.

IDEM, *Monumente sculpturale romane de la Potaissa văzute de J. F. Neigebauer, Fodor A. și J. M. Ackner*, în „Potaissa”, 1, 1978, pp. 39-54.

Volker WOLLMANN, Ion T. LIPOVAN, *Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior - Ampelum (II)*, în „Potaissa”, 3, 1982, pp. 89-105.

Volker WOLLMANN, Romul GRECU, *Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul județului Alba*, în „Apulum”, 14, 1976, pp. 99-118.

Abrevieri bibliografice

ActaMN - *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.

Apulum - *Apulum. Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.

Brukenthal - *Brukenthal. Acta Musei*, Sibiu.

EDR - *Ephemeris Dacoromana*. Annuaro della Scuola Romana di Roma, București.

JÖAI - *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Wien.
Napoca 1880 - D. Protase, D. Brudașcu (coord.), *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999.

OmIG - * * *, *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001 (= *Bibliotheca Musei Napocensis*, XX).

OmSAL - * * *, *Studii de istorie veche și arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, Hunedoara, 2004 (= *Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis*, IV).

Potaissa - *Potaissa. Studii și comunicări*, Turda.

RepArSb - Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice și istorice)*, Editura Economică, Sibiu, 2003 (= *Bibliotheca Septemcastrensis*, 3).

Sargetia - *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva.

SCIVA - *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, București.

Țara Moșilor - *Țara Moșilor. Studii, articole și comunicări*, Abrud-Câmpeni.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 - Biserica evanghelică din comuna Apoldu de Sus.

Fig. 2 - Leul stilofor zidit în Biserica Evanghelică din comuna Apoldu de Sus.

Fig. 3 - Leul stilofor zidit în Biserica Evanghelică din comuna Apoldu de Sus.

Fig. 4 și 5 - Leul funerar din comuna Iacobeni.

Fig. 6 - Capul de femeie de la Valea Viilor-Dud. Vedere din spate.

Fig. 7 - Capul de femeie de la Valea Viilor-Dud. Vedere din lateral.

Fig. 8 - Capul de la Valea Viilor-Dud.

Fig. 9 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaș. Vedere frontală.

Fig. 10 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaș. Vedere laterală.

Fig. 11 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaș. Vedere din spate.

Fig. 12 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaș. Vedere a găurii de susținere.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12